

УДК 351.72:336.1:352]-048.74(4)

А. В. Ковальчук, аспірант кафедри управління національним господарством та економічної політики Національної академії державного управління при Президентові України

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ВИДАТКІВ

Присвячено європейському досвіду фінансової децентралізації публічних видатків як засобу реформування системи державного управління. Проаналізовано досвід проведення подібних реформ у Німеччині, Фінляндії, Естонії, де політика децентралізації має територіальну і функціональну належність, а її практичне спрямування та характеристики залежать від умов здійснення та політичної складової.

Ключові слова: державне управління; фінансова децентралізація; адміністративна реформа; інститути публічної влади; рівні публічної влади; публічне адміністрування; публічні видатки; фінансова спроможність громад.

The article is dedicated to the European experience of fiscal decentralization regarding public expenses as a means of public administration reform. It's analyzed the experience of such reforms in Germany, Finland, Estonia where the decentralization policy has a territorial and functional identity, while its practical orientation and characteristics depend on the political aspect and terms of implementation.

Key words: public administration; fiscal decentralization; administrative reform; public institutions; tiers of public authorities; public authorities; public expenses; financial solvency of communities.

Постановка проблеми. Питання реформування системи державного управління відповідно до вимог часу, подальший перерозподіл фінансових ресурсів і спроможностей на користь місцевої влади та зміни структури міжбюджетних трансфертів дискутується на всіх щаблях влади, в науковому середовищі та громадському секторі. В рамках упровадження політики децентралізації залучаються міжнародні фахівці та експерти. Реалізується низка спільних проєктів з підтримки децентралізації на зразок: швейцарське бюро співробітництва (SDC) швейцарсько-українського проєкту "Підтримка децентралізації в Україні" DESPRO, розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (PULSE) агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та проєкт USAID ДІАЛОГ, Програма ЄС/GIZ "Підтримка політики регіонального розвитку України" тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти фінансової децентралізації досліджували українські та зарубіжні вчені. Зокрема, В. Бодров [1], С. Дяченко [1], О. Соколова [2] розглядають фінансову децентралізацію як інструмент зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування, умову гармонізації суспільних інтересів, Т. Крушельницька та О. Матвеева [3] досліджують питання формування бюджетів об'єднаних територіальних громад у контексті проведення реформи децентралізації, У. Бехманн [4], Є. Кузькін [5], Я. Котляревський [5], О. Шишко [5] вивчають зарубіжний досвід фіскальної децентралізації як складової адміністративної реформи.

© А. В. Ковальчук, 2016

Водночас питання фінансової децентралізації публічних видатків потребують вивчення досвіду країн, які успішно провели реформу децентралізації або здійснюють її наразі. Адже "...в умовах реформування місцевого самоврядування чинна система управління місцевими фінансами, податкова система, характер міжбюджетних відносин в Україні тощо хоч і зазнали досить суттєвих змін і ретельної розробки, все ж не задовольняють потреб суспільства, територіальних громад і держави в цілому" [3, 161]. Успішне впровадження фінансової децентралізації є гарантією виконання рамкових угод між Україною та Європейським Союзом, залучення міжнародної фінансової допомоги та результативності проведення започаткованих реформ.

Метою статті – вивчення досвіду фінансової децентралізації публічних видатків європейських країн для його подальшого інтерпретування щодо вимог українського суспільства та застосування найкращих практик у ході реалізації реформи децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Активне впровадження політики децентралізації розгорнулося після закінчення Другої світової війни, коли політика "нового державного управління", "належного врядування" тільки набувала поширення в Європі.

У 80–90-х рр. ХХ ст. курс на впровадження реформи децентралізації був включений до програм розвитку більшості європейських країн, таких як Франція – прийняття законів Гастона Дефера у 1982 р., Фінляндія, Польща – початок реформ у 1980 і 1989 рр. відповідно, Естонія – запропоновано нову реформу укрупнення громад у 2015 р. тощо.

На нашу думку, саме в Німеччині, Естонії та Фінляндії найбільше спостерігалася проблема внутрішнього тиску як місцевих політиків і представників громадянського суспільства, які прагнули отримати владу від центрального уряду, так і національних лідерів, котрі намагалися зберегти доступ до центральної влади та ресурсів як засіб отримання підтримки від місцевих союзників або задоволення потреб для демократизації. Лібералізація торгівлі, імплементація міжнародних договорів, умов кредитування змусили центральні уряди цих країн передавати повноваження, залишивши критичні функції у розпорядженні проміжних і локальних органів влади, незалежних агентств, квазінезалежних урядових організацій, квазінеурядових організацій чи навіть приватного сектора.

Основи фінансової децентралізації трьох аналізованих країн базуються на дотриманні таких умов: розмежування повноважень між рівнями влади за витратним принципом; наділення рівнів влади фінансовими ресурсами для виконання повноважень; згладжування вертикальних і горизонтальних дисбалансів, що здійснюється за допомогою бюджетних трансфертів, державних грантів, використовуючи механізми фінансового вирівнювання, тобто балансуються фінансові спроможності територіальних громад для досягнення певних стандартів споживання громадських послуг на всій території країни.

Зазначимо, в аналізованих країнах фінансова децентралізація інтерпретується як передача владних повноважень, пов'язаних з прийняттям рішень на найнижчому урядовому рівні. При цьому витрати нижчих рівнів влади фінансуються за рахунок міжурядових грантів, субсидій, дотацій – "частки держави" – від вищих рівнів влади. Отже, частка витрат у загальному бюджеті необов'язково відображає рівень повноважень, відведених на нижчий рівень, тому що певною мірою така субсидія належить до витрат, санкціонованих вищим урядом. Саме тому в рамках нашого дослідження ми не аналізуємо частку публічних видатків місцевих бюджетів у державному. Зауважимо також, що в Україні політика фінансової децентралізації впроваджується як складова адміністративної реформи за участю міжнародних організацій та із залученням фінансової допомоги.

Для Німеччини як федеративної держави характерні 3 рівні влади: федеральний, регіональний та фактично середній (проміжний). Муніципалітети (Gemeinden), міста

(Städte) і повіти (Kreise) як конституційні частини регіонів (Länder). Місцевий рівень складають 11,313 муніципальних утворень (Gemeinden); 2,060 з них – міста (Städte). Існує два типи локальних інститутів публічної влади залежно від правового статусу регіону: система магістратур (Magistratsverfassung) і система рад (Süddeutsche Ratsverfassung).

Місцева рада (Gemeinderat) є центральним органом муніципальної законодавчої влади і приймає більшість рішень, має функцію контролю діяльності мера та місцевої адміністрації. Система магістратур (Magistratsverfassung) існує лише в одній області – Гессен. У цій системі виконавча влада складається з мера і його заступників магістратів (Magistrate) – державних службовців, що призначені місцевою радою мандата, який зазвичай триває чотири роки. Магістрат представляє муніципалітет, відповідає за роботу місцевої адміністрації та приймає поточні рішення місцевої ради.

Компетенції місцевої влади Німеччини: міське планування, муніципальні податки, громадська безпека та правопорядок, муніципальні дороги, громадський транспорт, водопостачання та водовідведення, житло, будівництво та ремонт шкіл тощо. Також існує низка вибіркової компетенції у сферах: енергетичній, економічного розвитку, інфраструктури, культури, спорту, міграції та інтеграції.

Середній рівень становлять 295 повітів (Kreise). Асамблея округу (Kreistag) – законодавчий орган країни – складається з членів, що обираються прямим загальним голосуванням на мандат, який може варіюватися від чотирьох до шести років залежно від регіону. Округне відомство (Landratsamt) є виконавчим органом країни і складається з державних службовців, найнятих по округу або регіону. До основних компетенцій належать: будівництво та ремонт підвідомчих доріг, збирання й утилізація побутових відходів, охорона здоров'я, охорона природного навколишнього середовища, закордонні справи, ліквідації наслідків стихійних лих, громадський транспорт. Також низка вибіркової компетенції у сферах: культури, економіки, туризму, будівництва та утримання бібліотек.

Регіональний рівень утворюють 16 земель (Länder). Парламент (Landtag) є законодавчим органом регіону. Уряд (Landesregierung) є виконавчим органом регіону, що обирається парламентом на чотирирічний термін. Міністр-президент (Ministerpräsident) очолює уряд та має виключне право призначати і звільняти міністрів регіону [6].

Перелічене вище не стосується трьох міст, що мають особливий статус: Берлін, Бремен і Гамбург. Тут палата представників (Abgeordnetenhaus) або зібрання громадян (Bürgerschaft) є законодавчим органом, сенат міста (Senat) – виконавчим і мер (Bürgermeister) – голова правління.

Компетенції на цьому рівні: законодавчий процес, державне управління, поліція, національна безпека, оподаткування, університетська освіта, юридичний супровід діяльності органів місцевого самоврядування, охорона здоров'я, охорона навколишнього природного середовища, закордонні справи, ліквідація наслідків стихійних лих, громадський транспорт. Регіональні компетенції спільні з центральним урядом у сфері юстиції, соціальної політики, цивільного права, кримінального права і трудового права [6].

За даними табл. 1 бачимо, що загальний дохід федерального бюджету Німеччини у 2015 р. становив 1,302,339 млн євро, тобто збільшився порівняно з 2014 р. на 4,64 %. Видатки відповідно становили 1,272,807 млн євро, що на 2,92 % більше за попередній рік. Бюджет муніципалітетів і муніципальних асоціацій збільшився у 2015 р.: доходи – на 7,66 %, видатки – на 5,92 %.

**Доходи і витрати бюджетів різних рівнів у Німеччині
у 2014–2015 рр., млн євро ***

Рівні/Länder	Доходи бюджетів усіх рівнів			
	2014 р.	2015 р.	Зміна, +/-	Зміна, %
	млн євро	млн євро	млн євро	в. п.
Загальний державний бюджет	1,244,589	1,302,339	57,750	4,64
Федеративний	348,927	362,282	13,355	3,83
Частка ЄС	29,768	29,516	-252	-0,85
Регіональний/Länder	342,82	359,369	16,549	4,83
Муніципальний і муніципальних асоціацій	214,416	230,846	16,430	7,66
Соціальне страхування	555,21	577,265	22,055	3,97
	Видатки бюджетів усіх рівнів			
Загальний державний бюджет	1,236,659	1,272,807	36,148	2,92
Федеративний	345,366	341,286	-4,080	-1,18
Частка ЄС	29,768	29,516	-252	-0,85
Регіональний/Länder	341,189	355,202	14,013	4,11
Муніципальний і муніципальних асоціацій	214,978	227,695	12,717	5,92
Соціальне страхування	551,908	576,046	24,138	4,37

*Джерело: складено автором за [7].

Фінансові активи Німеччини обліковуються на трьох рівнях і ґрунтуються на вертикальному розподілі податкових надходжень як доходи федерального бюджету, суб'єктів федерацій (земель) і бюджетів місцевих громад. Законодавчо чітко окреслюються види податків, які акумулюються на федеральному чи місцевому рівні або ті, що формують бюджети всіх трьох рівнів. Оскільки шістнадцять федеральних земель і місцеві органи мають різні показники автономності бюджетів і доходів, то для покриття дисбалансу в рівнях доходів у Німеччині існує вертикальний розподіл податкових надходжень за системою міжземельного фінансового вирівнювання та федеральними додатковими субвенціями як гарантією “частки держави”, що є умовами виконання місцевими громадами самоврядних і делегованих повноважень.

Статистичні дані на офіційному сайті Німеччині досить стислі, частина інформації застаріла (особливо стосовно публічних видатків і доходів), немає відкритих фінансових звітів стосовно операційних витрат і доходів, податків трьох рівнів влади, частина статистики доступна лише німецькою мовою, що не дуже зручно для користувачів.

У Фінляндії як унітарній державі представлено два рівні влади: муніципалітети (kunta) і регіони (maakunnan liitto). Місцевий рівень утворюють 313 муніципалітетів. Му-

ніципальна рада (kunnanvaltuusto) складається з членів, що обираються за системою пропорційного представництва строком на 4 роки. Виконавча рада (kunnanhallitus) складається з членів, призначених муніципальною радою, та за підтримки галузевих комітетів відповідає за функціонування адміністрації муніципальної освіти та її фінанси.

Мер (kunnanjohtaja) обирається муніципальною радою на визначений або невизначений строк за рішенням муніципальної ради, є главою муніципальної адміністрації та готує рішення, які будуть прийняті виконавчою радою. Компетенції: медико-санітарна допомога (первинна, вторинна та стоматологічні послуги), соціальні послуги (догляд за дітьми, послуги для літніх людей та інвалідів), освіта (дошкільна, початкова, середня, професійна освіта, освіта для дорослих), культура і відпочинок, спорт, територіальне планування, будівництво, обслуговування технічної інфраструктури та навколишнього середовища (дороги, енергетика, водопостачання та каналізація, відходи, порти і громадський транспорт), бізнес і зайнятість, незалежні податкові права та фінанси [8].

Регіональний рівень становлять 18 об'єднань (maakunnanliitto). Обласна рада є законодавчо об'єднаною муніципальною владою, кожен місцевий орган влади має бути членом регіональної ради. Кожна регіональна рада керується регіональною асамблеєю (maakuntavaltuusto) та регіональним управлінням (maakuntahallitus). За сприяння ради управлінням керує директор ради. Компетенції: регіональний розвиток, регіональне планування, землекористування, міжнародні справи регіонів, просування інтересів регіону, відповідальність за реалізацію програм структурних фондів ЄС та його реалізації, захист і розвиток культури і регіональних традицій, зміцнення психічного та економічного благополуччя.

Також до складу Фінляндської Демократичної Республіки входить автономна провінція – Аландські Острови. Автономний уряд (Landskapsstyrelse) є органом виконавчої влади краю, під головуванням президента (maaherra). Провінційна влада також має законодавчі збори (lagting), члени якого обираються загальним прямим голосуванням. Компетенції: освіта, культура, правопорядок, охорона здоров'я, соціальні питання, зайнятість [8].

З даних табл. 2 видно, що сукупний операційний дохід муніципалітетів Фінляндії у 2015 р. становив 7553 млн євро, що менше порівняно з попереднім роком на 1103 млн євро, або 12,74 %. Операційні витрати у 2015 р. знизилися на 96 млн євро, або на 0,26 %. Статистичне агентство Фінляндії пояснює зазначені зміни реєстрацією підприємницької діяльності муніципальних утворень у 2014 р.

Податкові надходження муніципалітетів, що складаються з податкових надходжень і трансфертів з центрального бюджету місцевому уряду, зросли у 2015 р. на 627 млн євро, або на 2,84 %. Збільшення податкових коштів не покриває зменшення темпу зростання операційних доходів і річного маржинального прибутку, що становить 14 % [10]. Центральний уряд встановив “принцип фінансування” муніципалітетів за методикою повного покриття нових або розширених повноважень за рахунок субвенцій вищого рівня влади.

Зауважимо, що порівняно з федеральним німецьким агентством статистичні дані на офіційному сайті Фінляндії більш розгорнуті, фінансові звіти показують баланс публічних видатків і доходів у розрізі окремих складових. Водночас частина статистичної інформації платна.

Доходи і витрати муніципалітетів та об'єднаних муніципалітетів Фінляндії
у 2014–2015рр., млн євро *

	Муніципалітети			Об'єднані муніципалітети		
	2015 р.	2014 р.	Зміна, %	2015 р.	2014 р.	Зміна, %
Загальний операційний дохід	7553	8656	-12,74	13 057	12 876	1,41
Дохід від продажу	3246	4332	-25,07	12 207	12 050	1,30
Мито і збори	1776	1727	2,84	481,00	459,00	4,79
Отримані субсидії та гранти	814,00	834,00	-2,40	194,00	214,00	-9,35
Інші операційні доходи	1717	1762	-2,55	175,00	152,00	15,13
Загальні операційні витрати	36 493	36 589	-0,26	12 190	12 124	0,54
Загальні кадрові витрати	14 702	14 859	-1,06	6308	6349	-0,65
Закупка послуг	16 448	16 028	2,62	3 686	3 612	2,05
Матеріали, поставки та товари	1853	2406	-22,98	1 590	1 569	1,34
Квоти і гранти	2502	2290	9,26	179,00	168,00	6,55
Інші операційні витрати	988,00	1007	-1,89	427,00	426,00	0,23
Операційна маржа	-28 431	-27 432	3,64	873,00	760,00	14,87
Загальний податок на дохід	21 768	21 178	2,79	0	0	0
Муніципальний податок на дохід	18 536	18 195	1,87	0	0	0
Частка корпоративного податку	1647	1470	12,04	0	0	0
Інший податковий дохід	1585	1513	4,76	0	0	0
Трансферти центрального уряду місцевому урядові	8233	8196	0,45	0	0	0
Фінансування доходів і видатків	341,00	280,00	21,79	-87,00	-108,00	-19,44
Річний маржовий внесок	1912	2222	-13,95	785,00	652,00	20,40
Зменшення та знецінення вартості	2092	2077	0,72	573,00	562,00	1,96
Чисті інвестиції	2502	1563	60,08	732,00	764,00	-4,19
Ліквідні активи на 31 грудня	4149	4337	-4,33	971,00	968,00	0,31
Облігації на 31 грудня	15 558	14 740	5,55	3047	2999	1,41

*Джерело: складено автором за [9].

**Операційні доходи, витрати та результати діяльності
місцевих бюджетів Естонії за 2014–2015рр., млн євро ***

Місцеві бюджети				
	2014 р.	2015 р.	Зміна, +/-	Зміна, %
Загальні операційні доходи	1402,86	1512,79	109,93	7,84
Дохід від оподаткування	862,52	926,23	63,71	7,39
Дохід від продажу товарів і послуг	158,85	169,95	11,1	6,99
Гранти під операційні видатки	363,19	398,01	34,82	9,59
– фонд вирівнювання для місцевих бюджетів	74,87	75,48	0,61	0,81
– одноразова субсидія для місцевих бюджетів	230,97	272,88	41,91	18,15
– інші субсидії/дотації під операційні видатки	57,35	49,65	-7,7	-13,43
Інші операційні доходи	18,29	18,60	0,31	1,69
Загальні операційні видатки	-1273,29	-1346,71	-73,42	5,77
Загальний державний грант під операційні видатки	-171,06	-177,27	-6,21	3,63
– субсидії для осіб, залучених у бізнес	0	0	0	0
– соціальна допомога та інша грошова допомога фізичним особам	-54,73	-56,41	-1,68	3,07
– гранти під операційні видатки	-101,72	-104,98	-3,26	3,20
– нецільові гранти	-14,61	-15,88	-1,27	8,69
Інші операційні видатки	-1102,23	-1169,44	-67,21	6,10
Результати від операційної діяльності	129,56	166,09	36,53	28,20
Загальні інвестиційні витрати	-147,91	-137,07	10,84	-7,33
Зведений бюджет (профіцит (+)/дефіцит (-))	-18,35	29,02	47,37	-258,15
Фінансовий результат	72,72	-33,38	-106,1	-145,90
Зміни в ліквідних активах (+ зростання, - зниження)	62,48	-12,42	-74,9	-119,88

*Джерело: складено автором за [12].

Естонія є унітарною державою, що складається із сільських муніципальних утворень (vald) і міст (linn). Місцевий рівень утворюють 183 сільських муніципальних утворення (vald) і 30 міст (linn).

Муніципальна рада (volikogu) є законодавчим органом муніципалітету і складається з членів, кількість яких варіюється залежно від демографічної складової місцевої влади, що обирається загальним прямим голосуванням строком на чотири роки. Муніципальна рада призначає і може звільнити голову ради, а також мера. Він допомагає в роботі за секторами на основі комісій.

Місцеве самоврядування (Valitsus) – виконавчий орган муніципалітету. Вона складається з мера і членів, що призначаються мером, після затвердження радою. Мер (vallavanem у сільських муніципальних утвореннях і linnapea в містах) призначається муніципальною радою та є представником місцевого самоврядування, але не може бути головою муніципальної ради.

Основні місцеві компетенції: освіта, соціальна допомога, послуги в галузі охорони здоров'я, культура, відпочинок і спорт, соціальне житло, міське і сільське планування, туризм, громадський транспорт, водопостачання та водовідведення, вуличне освітлення і центральне опалення, екологія, збирання та утилізація відходів, місцеві дороги й обслуговування кладовищ, місцеві податки [11].

За даними табл. 3, загальний операційний дохід місцевих бюджетів Естонії у 2015 р. становив 1402,8 млн євро, тобто збільшився порівняно з 2014 р. на 7,84 %, або 109,93 млн євро, тоді як видатки – 1273,3 млн євро – збільшилися до відповідного періоду на 5,77 %, або на 73,42 млн євро. Результатом операційної діяльності є прибуток у 36,53 млн євро, який збільшився на 28,2 %, або 36,53 млн євро.

У 2015 р. урядом Естонії запропоновано нову реформу, що встановлює чіткі вимоги до рівня дефіциту місцевого бюджету, який погоджується з центральним урядом. Це вимагає від локальних керівників використовувати менеджеріальний підхід у плануванні та розвитку місцевих територій.

Зауважимо, що сайт статистичного бюро Естонії як лідера з електронного урядування найбільш вдалий з трьох наведених країн: статистика повністю подається англійською мовою, фінансові звіти доступні та наочні, дані викладено станом на останню дату. Користувач самостійно може компонувати необхідну інформацію для звіту, створювати варіанти таблиць, баз даних, графіків і діаграм, зберігати необхідну інформацію у форматах excel, doc тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Як показує європейський досвід, фінансова децентралізація публічних видатків дає поштовх до соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. “Держава не може успішно розвиватись та економічно процвітати за відсутності фінансової незалежності регіонів. Це об’єктивна необхідність формування нових економічних відносин” [2, 192]. Для кожної окремо взятої країни політика фінансової децентралізації має свої характерні особливості, якими не можна нехтувати та сліпо копіювати вдалий європейський досвід. В. Бодров і С. Дяченко наголошують, що “слід створити власну модель децентралізації, враховуючи особливості трьох її вимірів – політичного, адміністративного та фіскального” [1, 93].

Досвід Німеччини, Фінляндії та Естонії доводить, що разом з додатковими фінансовими ресурсами органи місцевого самоврядування мають взяти на себе частину зобов’язань у вигляді нових чи розширених повноважень, делегованих центральною

владою. Нині уряд України пропонує розв'язувати проблему самостійності місцевих бюджетів тільки за рахунок фіскального інструменту без істотної перебудови всього механізму надання міжбюджетних трансфертів і грантів, чіткого визначення вибіркових, самоврядних та делегованих компетенцій місцевої влади. Адже надання додаткових фінансових ресурсів потребує перегляду всієї системи інститутів публічної влади, визначення ступеня фінансової децентралізації громад, пропорції між власними доходами місцевих бюджетів, гарантіями, грантами і трансфертами центрального уряду, що є перспективами подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бодров В. Г. Бюджетна та фінансова децентралізація як інструмент зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування : навч.-метод. матеріали / В. Г. Бодров, С. А. Дяченко. – К. : НАДУ, 2015. – 101 с.
2. Соколова О. М. Децентралізація фінансових відносин як необхідна умова гармонізації суспільних інтересів в Україні / О. М. Соколова // Місцеве самоврядування – основа сталого розвитку України : Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 16 трав. 2014 р.) : у 2 т. ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенко, С. В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2014. – Т. 2. – С. 191–193.
3. Крушельницька Т. А. Формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації / Т. А. Крушельницька, О. Ю. Матвеева // Публічне управління та митне адміністрування. – 2015. – № 2 (13). – С. 160–168.
4. Бехманн У. Політико-економічне консультування: досвід Німеччини та перспективи для України / У. Бехманн // Фінанси України. – 2015. – № 3. – С. 18–29.
5. Кузькін Є. Ю. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи розв'язання / Є. Ю. Кузькін, Я. В. Котляревський, А. В. Шишко // Фінанси України. – 2015. – № 12. – С. 63–72.
6. Local and regional Europe [Електронний ресурс] / Germany // The Council of European Municipalities and Regions (CEMR). – Режим доступу : <http://www.ccre.org/en/pays/view/7>
7. Expenditure, revenue and financial balance of public budgets. Statistisches Bundesamt [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/PublicFinanceTaxes/PublicFinance/ExpenditureRevenuePublicBudgets/ExpenditureRevenuePublicBudgets.html>
8. Local and regional Europe [Електронний ресурс] / Finland. – Режим доступу : <http://www.ccre.org/en/pays/view/17>
9. Local government finances 2015/2014 preliminary data. Statistics Finland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tilastokeskus.fi/til/kta/2015/kta_2015_2016-06-03_tau_001_en.html
10. Local government finances 2015/2014 preliminary data. Statistics Finland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tilastokeskus.fi/til/kta/2015/kta_2015_2016-06-03_en.pdf
11. Local and regional Europe [Електронний ресурс] / Estonia. – Режим доступу : <http://www.ccre.org/en/pays/view/16>
12. Local budgets operating revenue, expenditures and outcome. Statistics Estonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>